

A tulajdonnév jelentése és stilisztikája kognitív megközelítésben – a sinkai személynevekben

Bevezetés

A tulajdonnév jelentésének és stilisztikájának leírhatósága előtérbe kerül az újabb onomasziológiai kutatásokban. Nomináció és kogníció mint szorosan összetartozó fogalmak értelmeződnek újra a funkcionális-kognitív megközelítésekben, amelyek a tulajdonnév jelentésszerkezetét, leírható szemantikai sajátosságait, egyedi azonosíthatóságát, stilisztikai kérdéseit a nyelvhasználat, a világról való tudás, a tapasztalat összefüggései alapján tárgyalják.

Tanulmányom első felében – a szakirodalom részleges áttekintése alapján, korántsem a teljesség igényével – a tulajdonnév egyes szemantikai, stilisztikai, névtani kérdéseivel foglalkozom; kiemelten a tulajdonnév jelentésének kognitív megközelítésével. Második felében pedig irodalmi, de egyúttal valóságos személyneveket vizsgálok a vázolt szemantikai és stilisztikai keretben: a nevek egyedítő és típust alkotó funkcióját mutatom be, abból kiindulva, hogy a sinkai személynevek a népi konceptualizáció konkrétságában és a fikció tágabb dimenziójában egyidejűleg értelmeződnek.

Mindez része annak a tágabb körű stilisztikai kutatási témakörnek, amelynek keretében a magyar beszélőközösségben és a szépirodalomban is fontos értékösszetevővel, a népi konceptualizálással mint jelentésképző és stílusalkotó tényezővel foglalkozom. Működését Sinka István költészetének kontextusában vizsgálom, az ott előtérbe kerülő belső értelem-összetevők és a külső nyelvi horizont alapján. Tárgyaltam korábban az igék jelentésstruktúráit mint a mozgás térbeli és időbeli kategóriáit; a névszói nyelvi egységekben a jelentésspecifikációt; egyes tér- és topológiai dimenziókat, szociális tereket, foglalkoztam a képiség kiterjesztett értelmezésével.¹

Ezúttal a tulajdonneveket, kiemelten a személyneveket állítom a középpontba. Miért éppen a tulajdonneveket? Elsősorban azért, mert a tulajdonnevek, különösképpen a személynevek meghatározó szerepűek a sinkai költészetben. Szövegszervező és stílusalkotó jelentőségüket az irodalmi névadás eddigi vizsgálati keretein túl újabb megközelítésben is érdemes kutatni. Témám a szép hagyományú irodalmi

¹ Jelen írásom közvetlen folytatása és részleteiben további kidolgozása annak az összefoglalásnak, annak a név- és példaanyagának, amely *A népi konceptualizáció mint jelentésképző érték és stílusalkotó tényező Sinka István költészetében* című tanulmányomban olvasható. (Vö. Heltainé Nagy 2009: 275–94.)

névadás körébe is tartozik, számos ponton inspiráltak is ennek a részterületnek az eredményei, egyes alkotók névanyagának egyedi feldolgozásai – Kovalovszky Miklós 75 éve megjelent korszaknyitó tanulmányától kezdve (Kovalovszky 1934) a 2007-es balatonszárszói névtani konferencia anyagáig. Ez utóbbiból külön is kiemelem a továbbiakban Horváth Katalin (2008) és Tolcsvai Nagy Gábor (2008) írását, és utalok a metaforizációval, a nevek stilisztikai összetevőivel kapcsolatos további előadásokra (Bence 2008, Kornyané Szoboszlai 2008, Pethő 2008).

A névtani vizsgálathoz szükséges taxatív és tipizáló elemzéseket korábban elvégeztem Sinka személyneveit illetően, eredményeimet részben névtani konferenciákon mutattam be (Heltainé Nagy 1997, 1998), és az ottani hozzászólások mindig továbbvezetőek voltak számomra. Miként a legutóbbin, a szárszói konferencián is, amikor a mostani megközelítésemből vázoltam néhány szempontot *Jelentésspecifikáció és képiség a sinkai névvilágban* címen (Heltainé Nagy 2008). Ezúton is köszönöm Horváth Katalin hozzászólását, gondolatai megerősítettek abban, hogy a kognitív elméleti-módszertani keretben érdemes kérdéseimre további választokat keresnem.

1. Kiindulópontok: szemantika, stilisztika, névelmélet

Szükség van annak a megindolására, hogy a Sinka-nevek vizsgálatakor a szemantika, a stilisztika és a névtan érintkezési területei valójában miért is fontosak számomra. Elsősorban azért, mert az általam vizsgált költői világ alkotási és befogadási folyamatában – Sinka ösztönös tehetségére, ösztönös nyelvi érzékenységére gondolok –, a jelentésteremtésben általában is, de a személyneveknél különösen, a megszokottnál nyilvánvalóbban látszik, hogy ebben az alkotói világban, a versekben, a balladákban a jelentés mibenléte közvetlenebbül összefügg a megnevezés folyamataival. Azzal, hogy a világ dolgait hogyan érzékeljük, hogyan észleljük, illetőleg hogyan dolgozzuk fel; vagyis az egész konceptualizációs folyamat. Ezt a feltételezést, ezt az evidenciát kísérem meg igazolni, ezúttal, a kérdést leszűkítve, a tulajdonneveken belül is a személynevekre vonatkoztatva.

A funkcionális-kognitív elméleti keretet pedig azért gondolom előrevivőnek, mert ez hangsúlyosan a megismeréshez való viszonyban keresi a jelentés mibenlétét. Minderről most csupán a tulajdonnév jelentésének kérdésköréhez kapcsolódóan szólok.

1.1. Közvetlen nyelvi világteremtés

A hangzás és a jelentés területe két fontos nyelvi tartomány, és mind a naiv, ösztönös anyanyelvi beszélő, mind pedig a költészet szempontjából alapvető, mert egyé teszik, egyben tartják a nyelv természetes funkcióját, a mindennapi használatot, a beszédet és a művészi, irodalmi funkciót. Sinka költészetében találkozik ez a kettő, és sajátos irodalmi szövegvilágot teremt. Kognitív szemantikai terminussal szólva olyan kontextust, amely egyfelől a nyelvi megnyilatkozások, szójelenté-

sek tematikai és konceptuális hálója, szövegen belüli, a szöveg értelméből eredő tartomány, másfelől szövegen kívüli, a szöveg témájából, az ehhez kapcsolódó világismeretekből eredő összetevőkből áll (Tolcsvai Nagy 1996: 264).

Az észlelés, a tapasztalat és az erre épülő közvetlen *nyelvi világt teremtes* – utalhatunk itt Szilágyi N. Sándor könyvének a címére (*Hogyan teremtsünk világot?* 1997) – kerül itt előtérbe; valóság és fikció együttesében, közvetlenül, természetesebben, naivabban, mint ahogy azt irodalmi alkotók műveiben általában megszoktuk. Ezt kíséreltem meg megragadni a népi konceptualizáció folyamatának feltárásában, az értékjelentés vizsgálatában, a főnévi jelentésszerkezetek és az igék jelentésstruktúráinak bemutatásában. Vagyis azokon a területeken, amelyekre a kognitív szemantikai kutatások általában is irányulnak (vö. pl. Szilágyi N. 1997, Tolcsvai Nagy 2005). És ezt egészítem most ki a tulajdonnevek, azon belül is a személynevek szemantikai jellegzetességeivel.

1.2. Nomináció és onomasziológia

A névtan elméleti kérdéseivel, a megnevezés, a nomináció mibenlétével, a lexémák nominatív funkciójával foglalkozó tudományterület újabb összefoglalását vázolja Horváth Katalin: *Etimológia – onomasziológia – névelmélet* című írásában (Horváth 2008). Az alapkérdés a nominációnak és a kogníciónak mint szorosan összetartozó fogalmaknak az összefüggése. „A nomináció egyetemes elve a megnevezés mivoltát, a nevek keletkezésében megmutatkozó törvényszerűséget, a jelviszony általános természetét világítja meg” (Horváth 2008: 561). Megállapítja, hogy a legalapvetőbb megismerési forma, a megnevezés, kognitív aktus, a névadásban szerepet játszó jelentésváltozások, a metaforizáció és a metonimizáció, a trópusok pedig megismerési formák (uo.).

Régóta ismert, hogy a megnevezés, a névadás az emberi viselkedés, az emberi logika és a beszéd teremtőerejének a felismerésén és megtapasztalásán alapul. Megközelítése többféle világ- és nyelvértelmezésből lehetséges. Az emberi szóteremtés oka és célja: elválasztani, megkülönböztetni a különbözőket, elnevezni, megnevezni az összetartozókat. Az ember, amikor nevet ad, felismeri és megtapasztalja a névadás aktusának teremtőerejét. Különösen megmaradt ez az ősi aktus a személynévadásban: a név azonos a személyiséggel, egzisztenciális jegy. Minderre a kényszerű névmegvonás, névváltozás, amely egzisztenciális változások idején következik be, különösen ráirányítja a figyelmet.

A megnevezés tehát kognitív aktus. Horváth Katalin a nyelvelméleti és onomasziológiai felismerések eredményeinek ismeretében megfogalmazott megállapításában a humboldti gondolkörre is utal: „A szó, a név a valóság – nyelvenként különböző – elemzésének eredménye, a humboldti gondolat a nyelvek sajátos világszemléletéről (Weltanschauung) részben itt, az azonos fogalmak egymástól eltérő névadó jegyre épülő megnevezésében érhető tetten és érthető meg” (Horváth 2008: 562).

A fogalmak megnevezése – folytatva a szerző gondolatmenetét – a *pars pro toto* 'rész az egész helyett', illetőleg a szinekdoché 'együttérzés, veleérzés' elvei

szerint megy végbe. Mégpedig általában úgy, hogy a nomináció folyamatában először egy aktív, domináns mozzanat, egy ismertetőjegy kap nevet, majd ennek a komponensnek a neve az egész nevévé válik (Horváth 2008: 561).

Az itt felidézett névelméleti kérdéseket Horváth Katalin a kognitív nyelvészet elméletének keretében is igazolhatónak tartja: „A grammatika kognitív szemlélete szerint a nyelv nem autonóm entitás, lényegi tulajdonsága szimbolikus volta: mögöttes mentális folyamatokat (fogalomalkotás [konceptualizáció], fogalmak alakzatalapú organizációi) tükröz. Reprezentáló funkciójának köszönhetően – Gilles Fauconnier megfogalmazásában – ablakot nyit az elme működésére (»a window into the mind«), ezért szerepe a valóság feltárásában és az emberi megismerésben meghatározó... A nyelv – az emberi tapasztalatban gyökerező – fogalmi struktúrákat képezi le. A megnevezés egy nominális állítás (*ez x*) keretében történik: a kognitív (fogalmi) bázisú szemantikai egység egy prominens összetevőjén (profil) keresztül kap nevet (vö. Langacker 1987, Fauconnier 1994)”. (Horváth 2008: 562.)

A név *köznévként* kiterjed(het) más egységekre, egységek csoportjára, típusára és így tovább. Az egyediség, a konkrét vonatkozás a *tulajdonnevek* esetében megmarad.

1.3. Megnevezés és jelentés

Tudvalevő, hogy a jelentés, mint több más nyelvészeti alapterminus is, viszonyfogalom, olyan értelemben is, hogy viszonyítási alap nélkül nem határozható meg. Sokféle jelentésértelmezés ismeretes, ezek mögött többféle gondolkodásmód, kutatási irány, viszonyítási alap húzódik meg. Kiefer Ferenc *Jelentélmélete* (2000: 13–36) háromféle viszonyítási alapot, kutatási irányt különít el, hangsúlyozva, hogy egyik nem zárja ki a másikat.

A logikai megközelítésmód a jelentés mibenlétét a nyelvi kifejezésnek a külső világhoz való viszonyában vizsgálja, és a jelentés igazságtételekkel való leírására törekszik. A strukturális szemantika magában a nyelvben, a nyelvi jelek közti viszonyokból, a nyelven belüli viszonyok összességéből határozza meg a jelentést. A kognitív kutatási irány a megismeréshez való viszonyban keresi a jelentést, abban az összefüggésben, hogy a világ dolgait hogyan érzékeljük (percepció), és hogyan dolgozzuk fel (kogníció, konceptualizáció).

Ez utóbbiban a jelentés értelmezése – jóval túlmutatva a nyelvészeti területeken – szorosan összefügg a megismeréssel: az észleléssel, az észlelés mentális ábrázolásával. A jelentés lényegét a nyelvi kifejezések és a megismerés kapcsolatrendszere adja. A nyelvi kifejezések a megismeréssel, az észleléssel és a feldolgozással vagy ezek valamilyen modelljével hozhatók kapcsolatba.

2. A tulajdonnév kérdéskörei

Ismert a régebbi és az újabb szakirodalomból az is, hogy a tulajdonnév meghatározására számos definíció létezik. A tulajdonnév többféle megközelítésből vizsgálható, többféle tudományterületről és elméletből kiindulva. Ezeket rendszerezni

rendkívül nehéz, hiszen jelentéstani, történeti és leíró szempontokat egyaránt figyelembe kell venni. A következőkben vázolok néhány megközelítésmódot, főként a hazai névtani hagyományra és egyes jelentéstani összefoglalásokra támaszkodva.

2.1. A logikai, filozófiai megközelítésről

Nézzük először a szemantika felől, Kiefer Ferenc *Jelentéselmélete* alapján. Ez az összegzés három, lényegében egymástól független vizsgálati irányt különít el (Kiefer 2000: 159–66). Ezeket én most kettőre vonom össze, a nem nyelvészeti (logikai, filozófiai) és a nyelvészeti jellegű megközelítésekre.

A logikusokat, filozófusokat elsősorban a tulajdonnevek referenciális tulajdonságai érdeklik. A logikai jelentésfogalom a nyelvi jelek, jelkombinációk vonatkozásából, referenciájából, denotátumából indul ki. Eszerint a tulajdonnév a tulajdonnév hordozójára vonatkozik, például arra a személyre, akinek az a neve. A logikai vizsgálatok szerint a tulajdonnevek úgynevezett merev jelölők, jelentésük nincs, csak vonatkozásuk, pontosabban jelentésük kimerül a referenciális funkcióban.

A filozófiai értelmezés ontológiai jellegére jól rámutat Gadamer ismert megfogalmazása: „Mi más a név, mint az a legutolsó sűrítés, amelyben a lét önmagára hallgat. Mert a név az, amire hallgatunk – és a tulajdonnév pedig az, ami egy valaki, és amit ő ki is tölt” (Gadamer 1994: 138; idézi Tolcsvai Nagy 2008: 40).

2.2. A névtani megközelítés

Az értelmezések, definíciók sokfélék, hiszen több irányból, különböző megközelítésekből keletkeztek. A nyelvészt, a filológust, a névtanost a tulajdonnév eredete, történeti és szinkron alakulása, tipizálása, elterjedtségének és motiváltságának vizsgálata, a névdivat alakulása, a nevek irodalmi szerepe stb. foglalkoztatja, ahogyan azt a névtani kutatások hagyományából ismerjük.

Az alábbiakban néhányat kiemelek a meghatározások közül, elsősorban Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan* című szintézisére támaszkodva (Hajdú 2003; a kérdéskör további összefoglalására l. Várnai 2005). A nyelvészeti, a névtani meghatározások alapvetően a közszó (köznév) és a tulajdonnév közti különbségen alapulnak, azon, hogy a közszó összefoglaló jellegű, vagyis osztályfogalmat jelöl, általánosít, a tulajdonnév pedig nem.

- Károly Sándor (1970: 114) megállapítja, hogy a tulajdonnév rendeltetése az egyed megjelölése; ha tehát ugyanaz a név több egyedet jelöl, akkor alak egybeeséssel állunk szemben.
- Thomas Sebeok (1974: 522) szerint azt a jelet, amelynek deszignátuma extenzionális osztályt alkot, (tulajdon)névnek nevezzük.
- J. Soltész Katalin (1979: 24) kiemeli, hogy szembeötlik a tulajdonnévnek sajátos közlésbeli jellege és sajátos jelentésszerkezete, a nyelv egyéb elemeihez képest is nagy hírértéke.

- Nyirkos István (1998: 59) is leszögezi, hogy a köznevek absztrahálnak, a tulajdonnevek konkretizálnak.
- Kiefer Ferenc (2000: 140) meghatározásában a tulajdonnév szemantikai címke, amelyet egyedi azonosításra használunk; a tulajdonnév az, amit tulajdonnévként használunk.
- Hajdú Mihály (2003: 58) megállapítja, hogy minden nyelvi jel tulajdonnév lehet, amelyet alkotója vagy használója annak tekint.

Összefoglalásul Hajdú Mihály definícióját idézem: „tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója [...] egy valami vagy egy összetartozó csoport [...] azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelv-tudomány pedig a közszavaktól való megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza” (Hajdú 2003: 58).

2.3. A tulajdonnév a strukturális szemantikában

A strukturális szemantikai kutatásokat (Kiefer 2000: 159–66) elsősorban a tulajdonnév használatának szabályai, a tulajdonnév köznevesülése (vagyis nem referenciális használata), mondattani helyzete, formai tulajdonságai, illetve azok szemantikai vetülete foglalkoztatja. A logikai jelentésfogalomból kiindulva a tulajdonnév és hordozója között konvencionális kapcsolat áll fenn, amely lehetővé teszi a közvetlen vonatkozást. A tulajdonnév értelmezése konceptuális szinten történik, ahol döntő szerephez jutnak a név hordozójával asszociált mindennapi ismeretek. A tulajdonnév tehát szemantikai címke, amelyet egyedi azonosításra használunk. A tulajdonnév jelentése az az egyed, amelyre a tulajdonnév vonatkozik. Vagyis: tulajdonnév az, amit tulajdonnévként használunk.

A tulajdonnévnek itt tehát van jelentése (vö. Kiefer 1989; Kiefer 2000). Elsődlegesen vonatkozása, logikai, referenciális, denotatív jelentése van. A vonatkozások a beszédhelyzet alapján azonosítható egyedekre (egyedek összességére, halmazára) irányulnak, és a referenciális szerkezetek mondatban, illetve megnyilatkozásban jelennek meg. (A tulajdonnévnek csak akkor van vonatkozása, ha tulajdonnévként használjuk.) „A tulajdonnév logikai jelentése a mondatbeli kontextus alapján további szemantikai elemekkel egészül ki, a mondatban előforduló egyéb lexikai elemek logikai jelentéséből adódóan. A tulajdonnévnek így kapott szemantikai anyagát nevezhetjük a tulajdonnév kontextusbeli jelentésének” (Kiefer 1989: 289), kontextuális jelentéseltolódásnak (uo.). Tehát a vonatkozás mellett lehetnek a tulajdonnévnek különféle szituációban további jelentései (kontextuális, pragmatikai stb.), amelyek azokból a funkciókból következnek, amelyeket a tulajdonnév a különféle nyelvi kontextusokban betölthet.

2.4. A tulajdonnév jelentésszerkezete kognitív szemantikai keretben

A magyar névtani szakirodalomban új megközelítésben mutatta be a kérdéskört Tolcsvai Nagy Gábor a 2007-es névtani konferencián elhangzott, *A tulajdonnév jelentése* című előadásában. Gondolatmenetét az előadás írott változatából mutatom be (Tolcsvai Nagy 2008), egyes megállapításait csupán vázlatosan felidézve, másokat némileg kifejtve.

Tolcsvai Nagy Gábor ezen tanulmánya „a tulajdonnév jelentésének leírhatóságát vizsgálja nyelvtudományi, funkcionális-kognitív szemantikai keretben elsősorban R. Langacker elméletének alapján (vö. Langacker 1987, 2008)” – fogalmazza meg a bevezetőben a szerző (30). Álláspontja szerint „a tulajdonnévnek van jelentése, és ez a jelentésszerkezet a dologmegnevezésekhez hasonlóan absztrahált és sematizált tulajdonságokon alapul. A tulajdonnév szemantikai jellemzője az azonosíthatóság, az episztemikus lehorgonyozottság, de egyúttal az enciklopédikus tartalom is” (i. h.).

A megnevezésből és a dolog fogalmából indul ki a megközelítés: Az egyszerű főnév szemantikai jellemzője, hogy vagy egy típust nevez meg, vagy a típusnak egy megvalósulását, példányát; a kettő a megismerésben nem különül el élesen. A tulajdonnév pedig ezzel szemben mindig egyetlen megvalósulást, példányt nevez meg. Az egyedi példány önmagában áll előtérben, és egyáltalán nem vagy esetleg másodlagosan hívja elő a típust, a kategóriát. A megnevezés a tulajdonnév esetében is szemantikai szerkezetet (jelentést) aktivál, másrészt lehetővé teszi valamely dolog azonosítását, valamely referens kiválasztását (i. m. 30–1).

Tolcsvai Nagy Gábor megállapítja, hogy nyelvi megjelenését, szemantikai szerkezetét tekintve a tulajdonnév jelentésszerkezete a főnévi szerkezetekhez áll közel, de nem csak főnévi szerkezet lehet. Kognitív értelemben pedig a tulajdonnév egy- vagy többtagú *nyelvi egység* (unit), mert „belső, morfofonológiai, szintaktikai és szemantikai tagoltságától függetlenül a beszélő számára egészként kezelhető, mintegy előre csomagolt egységként, amelynek a belső feldolgozása nem szükséges mondatba vagy szövegbe helyezéséhez, megértéséhez” (37). A tulajdonnév főnévi szerepet tölt be a mondatban, entitást nevez meg. A főnév szemantikai tartalma entitástípust is jelöl, amellyel lehetővé válik egy sor entitás azonosítása, olyanoké, amelyek az adott kategóriába tartoznak a prototípuselv alapján. A tulajdonnév feldolgozása is főnévi szerepű, egység szerinti. Összetett nevek esetében ehhez elemző feldolgozás is járul, ahogy ezt konkrét példákön bemutatja a tanulmány (38–39).

A tulajdonnév fontos jellemzője *az episztemikus lehorgonyozottság*, amely „a nyelvi közlések egyik alapvető tényezője: ezáltal képesek a nyelvi interakcióban részt vevők a szövegekben említett dolgokat és folyamatokat azonosítani” (Tolcsvai Nagy 2008: 36). A tulajdonnév esetében a lehorgonyozottság közvetlenül valósul meg a beszédeseményben részt vevők számára: a jelölt entitás egyediként azonosítható, miközben a típusjelleg is előhívódik (uo.). Például a *Kovács János* név enciklopédikus tudás alapján embert, férfit jelöl, ugyanakkor megvalósulást is előfeltételez: egyetlen személyt jelöl (38).

Vázolja a tanulmány a tulajdonnév jelentésszerkezetét, szemantikai tartalmát is: „A tulajdonnév jelentésmátrixa kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózatából áll, hasonlóan a főnevekéhez. A jelentésmátrix a névre mint nyelvi egységre terjed ki: az egyszerű (morfológiailag egyelemű) nevek jelentésszerkezete egy hálózatból ered, a morfoszintaktikailag összetett (többelemű) nevek jelentésszerkezete több hálózatból állhat össze. A név megnyit egy fogalmi tartományt, amelyben kevesebb vagy több összetevő aktiválódik” (Tolcsvai Nagy 2008: 39).

3. A tulajdonnév jelentésszerkezete a sinkai szövegvilágban

Tolcsvai Nagy Gábor itt összefoglalt megközelítése olyan értelmezési tartományokat nyitott meg korábbi stilisztikai vizsgálódásaimhoz, amelyek közelebb vihetnek a sinkai névanyag újabb szempontú kutatásához és értelmezéséhez. Visszautalva Horváth Katalin általános, névelméleti gondolatmenetére is (Horváth 2008), még egyszer kiemelem azt a kiindulópontot, hogy a legalapvetőbb megismerési forma, a megnevezés kognitív aktus; a névadásban szerepet játszó jelentésváltozások, a metaforizáció és a metonimizáció, vagyis a trópusok pedig megismerési formák.

A továbbiakban az itt vázolt elméleti háttérre és korábbi elemzéseim eredményeire építve a sinkai személyneveken keresztül mutatom be a tulajdonnév szemantikájának néhány aspektusát, előtérbe állítva a megnevezés és a névadás kontextusbeli megjelenítését. Irodalmi névanyag azért is lehet szerencsés választás, mert a költői névszemlélet őrzi, őrizheti azt az „ősi világteremtést”, amelyben az ember, amikor nevet ad, felismeri és megtapasztalja a névadás aktusának teremtőerejét. A költészet, benne minden megnevezés – rátalálás új szóra, új jelentésre, új névre – teremtés; újabb és újabb névadás. József Attilát idézve: „A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs” (vö. Tverdota 1989). A költőt (miként a gyermeket is) a névteremtés végtelen lehetősége, a nevek univerzuma veszi körül, amelyben a direkt megnevező funkciójú személynevek fontos szerepet tölthetnek be.

3.1. Névbe kapaszkodó líra. A személynevek funkciója

Sinka István költészetének két fontos alapeleme a konkrétumokban megragadható tárgyiasság és a teremtett nyelvben megvalósuló jelképiség, általánosság. Általánosságnak a térben és időben kitágított végtelenséget, transzcendenciát értem, amelyben az örök emberi és a mai, modern individuum életérzése egyszerre van jelen. A tárgyi világ és a transzcendenssel jelzett egyetemesség között a sinkai lírában a személynevek és a helynevek jelentik az átjárást, az összekötő kapcsot: a sinkai névanyag a világ valódi része, de a specifikáció és az általánosítás révén az egyetemessé, a transzcendenssel teremt kapcsolatot. „Legföljebb csak az ausztrál bennszülötteknél találtam a homokpusztának, a lakatlan síkságnak ilyen tudatos, nyelvbe, névbe kapaszkodó líráját, szinte már mitológiáját. Ezek a nevek olyan szépek, olyan különlegesen nyelvi, ismeretlenségükkel olyan lenyűgözők, hogy

azt is hihetnénk, a költő saját leleményei” – írta róluk Tornai József (1987: 24–5).

A nevek azonnal és erőteljesen az olvasói, a befogadói figyelem előterébe kerülnek. Először is mennyiségükkel, másodsor meg természetességükkel. Az írói névadás sajátos esetével van itt dolgunk: a sinkai név valódi, nem költött, a hősök közvetlenül, saját nevükkel lépnek át a földi valóságból a transzcendensbe. Ez a sinkai költészet egyik sajátossága.

Dús András juhász volt / már fekete a képe / leásták pihenni, / le a fák tövébe. / Fiatal volt, mégis / görbe volt a háta – / ... Istenem, magyar volt: / szóljon, aki látta.

Ez a rövid ballada, a *Szóljon, aki látta*, egyfelől helyzetkép. Szociográfiai pontosság, konkrétumokban megragadható tárgyiaság jellemzi: *Dús András* fiatal magyar ember, juhász, korán meghalt. Másfelől pedig költészet, a szöveg az igék jelentéshálózatában, a *pihenni* konnotatív, másodlagos, metaforikus jelentéskörében, a *le-* igekötők 'lefelé tartó' irányultságában; a főnevek, a *fekete* és a *fák töve* mint 'sírhely' metonimikusságában; a *mégis*-sel szembeállító alakzatban, az ellentétben és az emlékéllítés szándékában, a fikció dimenziójában értelmezhető.

A nevek mint fogalmi struktúrák kognitív értelemben nyelvi egységek, az olvasó számára egészként kezelendők, és mivel ismert, szokásos névformák, könnyen érthetők. Mint ahogy közös tapasztalati térben mozogva még ma is megértjük, miért természetes, hogy a fiatal juhásznak görbe volt a háta, és élete észrevétlenül hullhat a semmibe. Különösebb indoklás nélkül is dönteni, ítélni tudunk abban a tekintetben, hogy igazság-e az állítás, ha ez a gyakorlati tudás a költővel és a versbeli sorstársakkal együtt számunkra is a *sensus communis*, a közös, a megtapasztalt, megismert tudás része.

3.2. A személynevek mint nyelvi egységek az olvasói figyelem előterében

A nevek mint jól feldolgozható elemi nyelvi egységek természetes módon simulnak a szövegbe, népballadákra, dalokra emlékeztetően; tagolják a szövegeket, és tartják össze a szövegegységeket. Megjelennek mindjárt a nyitóképben, és visszaternek a verset záró képben, keretet alkotva és kerekké téve a mondandót. Egy példával érzékeltetve: (verskezdet) Rongyos kis *Péteres Áron* / jó szalmacsösz volt *Inándon...*; (verszárás) Rongyos kis *Péteres Áron* / nagy úr most. Csösz volt *Inándon*.

A tulajdonnévnek itt is van egyedi, specifikus és tipikus vonatkozása. Egyedi, hogy arra a személyre vonatkozik, akiről szó van (*Péteres Áron*), illetőleg tipikus, hogy a jelentés a Kiefer által kontextuális jelentéskiegészülésnek nevezett tartalommal mindjárt a hozzá hasonló személyek csoportjára, típusára is kiterjed. Ezt a jelzői kiegészítés, a *rongyos* és a *kis* melléknevek szemantikai tartalma, főként a negatív értékjelentések kapcsolathálózata alapján explicitté is teszi: *rongyos, kis Péteres Áronokra* lehet gondolni.

A költői megnevezés célja pedig mindenkor az emlékéllítés: *Szóljunk az emléknek érte: / emlék, emeld fel / nevét a pusztán, / nehogy a szél / félrefújja az árok-*

szélre / s ott porral, bogánccsal letakarja. A nevek viselőinek, az „alulsó Magyarország” hőseinek Sinka emléket állít, hogy egyrészt ő, másrészt a mindenkori közösségi emlékezet „nevüket idézve” könyörüljön rajtuk.

3.3. További jelentésspecifikációs eszközök

Ha a személyneveket nem csupán önmagukban, hanem a hozzájuk kapcsolódó kiegészítő elemekkel együtt nézzük, fontos, egyedi, erre a költői világra jellemző további jelentésspecifikációs sajátosságokat állapíthatunk meg a személynevekkel kapcsolatban.

Ilyen a (1) metaforizációs jelentéstágítás; (2) a névviselőhöz tartozó tárgyak aprólékos szerepeltetése, a személynevek specifikusabb tartományait felidéző egyedi megnevezések előtérbe állítása; (3) egyedítés, tipizálás: a mennyiségből, a tömegeből adódó típusba sorolás mint a nyelvi kategorizáció elemi lehetősége. Lássuk közelebbről ezt a három sajátosságot.

3.3.1. Megnevezés: egyediség és metaforikus/metonimikus jelentéstágítás

Jól megfigyelhetjük a jelentéstágítást a prototipikusnak is mondható *Erdei lilium* című ballada szövegvilágában is. Tipikus Sinka-balladának, sorsversnek tekinthető: a kezdőszakaszban és a záróképben ott van a paraszthős jó hangzású, de nem költött, a közösségben is viselt, valódi neve: *Szí Gyalogos Imre*. Másutt: *Virág András, Sallai Mihály; Zab Mihály, Péteres Áron, Fügedi Imre, Dancs Pál* stb. Majd néhány pontos drámai képben megjelenik a szép nevű szegény ember keserves élete, tragédiája, idő előtti halála: *elbujdosott, elveszett, fejsze vágta, golyó érte, magányosan vívódott*. A záróképben – talán a holtak, szeretteik vagy az olvasó vigasztalására – *pillangó száll a sírra, vagy síron nyíló (vad) virág oldja a tragédiát: itt erdei lilium, másutt vadmályva, ibolya, viola* stb. Ezúttal is teljes szövegében idézem az *Erdei lilium* című balladát, kiemelve benne a neveket és a névelemeket:

Villog az őszi domb, könnyű kék szél dongja. / Hajlong a gyertyánfa, sárgállik a lombja. / *Szí-Gyalogos Imre* arra bújdosott el. / Suhogó gyertyánfák, közöttük vezett el.

Lehet, fejsze vágta, a halál úgy lepte. / Golyó érte, lehet, s elporladt a teste. / *Szí-Gyalogos Imre* lázadó magáért / Futott az erdőbe, nem cifra szép lányért.

Vívódott tán szegény, egyre hangosabban. / Magába roskadt tán, mind magányosabban. / *Nevét* kimondani törvényes tilalom. / Híre mégis örök *erdei lilium*.

A név egyfelől konkrét, referenciális: *Szí-Gyalogos Imre*, az ilyen nevű személyt jelöli. Így is megmarad a szövegben, de az emlékéllátásban, a fikcióban szemant-

tikai, főként enciklopédikus tartalma metaforizálódik, a név tehát absztrahálódik, jelképvé válik: *Szí-Gyalogos Imre – erdei liliom* lesz. Az egyedi, konkrét vonatkozású személynév általánosító, csoportspecifikus lesz, közös fogalmi tartományokat megnyitva a *bujdosó legény – erdei liliom* vonatkozásaiban. Ezek a közös fogalmi tartományok a *magány, elmúlás, törekenység, árvaság, tisztaság* jelentésköréből állnak össze.

A metaforizációt metonimizáció, szinekdoché kíséri: a név, a *Szí-Gyalogos Imre* egyedi és tipikus is egyszerre, egész és rész is egyidejűleg. Hasonlóképpen fogalmi metaforákkal bővül ki a konkrét személynév a lányok, az asszonyok sorát megörökítő balladákban is. A szép fiatal lányok és a fiatal asszonyok: *Bondár Kati, Bondár Márta, Kajtor Zsófi, Farkas Panni, Küllüs Eszter, Zima Julcsa, Turbucz Sára, Kálmándi Katalin* és a többiek hamar *tört bodzavesszők* lesznek, és *kenyér, virág, rózsza vagy kankalin* köznevekké „metaforásodva” mennek át a másvilágra.

A *tánc, a fény* pedig mint a boldogság, a megnyugvás kognitív tartományai jelennek meg. Így például a leghíresebb balladában, az *Anyám balladát táncol* címűben: „Egyszer volt szép az *anyám tánca*, / Mikor kendőjét gyepre hányta, / A Korhány vizénél, Pusztapándon, s bokázó lába pásztortűznél, / öles apám öröme / szállt, mint illat a virágon”. Vagy az emlékezés, az öregség biblikus és természeti képeiben és fogalmi tartományaiban, például így: „Keresem *Énát* és nem találok. / *Fény* nélkül maradtam, ahogy a völgy maradt. / Ó, jaj, / *Sinka István*, bujj át a halálon, / mint madár búvik által a csipkebokor alatt”.

3.3.2. Személynév és jelentésspecifikáció

A személynév, mint láttuk, megszokott formában áll a versekben, úgy, ahogy a név viselője és a közösség használta. A névhez tartozó környezetet is nézve azonban azt mondhatjuk, hogy mind a főnévi, mind az igei összetevők további egyedi jelentésspecifikációs eszközökké válnak. Ugyanis előhívják az olvasó, a hallgató hosszú távú memóriájából az alapvető főnévi bázistartományok és mozgások mentális képi összetevőit. Például úgy, hogy felidézik annak a valóságdarabnak a képi és fogalmi összetevőit, amelyek a személynevekhez tartozó tárgyak hallatán aktualizálódnak: „Ki ismerte *Pogány Sándort*, / a néha bátor-mindig jámbort? / *Gulyás* volt ő Földhátugon /s száz nagy erős *tinót* ápolt”. Vagy úgy, hogy megjelenik a tárgyakon át az adott tartomány anyaga, mérete, színe, funkciója, használati köre stb. Mindez az adott tulajdonnévhez kapcsolódva, de mindjárt attól el is távolodva – konkrétan és általánosán: „Itt van ez a nagy *vasfokos* / Bihar fia: *Cser Domokos* / *emelte és ütött* vele / – *ütni kellett* nyugat fele.” Az is jól látszik az utóbbi példából, hogy a tulajdonnevek körüli elemek, az igék, a jelzők, a főnévi szerkezetek miként segítik, aktivizálják a névhez kapcsolódó (negatív) attitűdöt: *emelte és ütött vele, ütni kellett, nagy vasfokos*, illetve a *nyugat fele*.

3.3.3. Egyedítés és tipizálás

Fontos arról is szólni, hogy a személynevek többnyire helynevekkel együtt jelennek meg a versekben, ez a tény pedig önmagában is további jelentésspecifikációt, jelentésszűkítést és jelentéstágítást eredményez egyidejűleg. Mert bár egyfelől igaz, hogy az egyedi helynév, miként az egyedi személynév is, szűkíti a jelentéskört, a sok-sok helynév, miként a sok-sok személynév is, mégis tágítja, a végtelen irányába viszi a versek színterét. *Nagyálláson, Pankotán, Hórindzsán, Erdőgyarakon, Sártallón, a gereblyési, tarhosi majorokban* (vagyis itt is, ott is, sok helyütt, mindenütt, bárhol) élnek, élhetnek a többiek: „Volt jó pajtásom, *Zab Mihály / varnyudi szél hangjainál tűnődik*”; „*Bajó-Éren* hószállatján / nénikém *Simon Virágnak / csizmája volt. Piros szattyán*”.

Az egyes emberből, az egyénből – nevéből, sorsából – a jelentésspecifikáció során típus lesz. A név referenciális funkciójával egyidejűleg jelen van, és a fikció révén erőteljesebbé is válik a tulajdonnév tipizáló, általánosító funkciója is. Bármilyen konkrét a név, a sok egyedi bemutatása általánosító hatást ér el: *Rongyos kis Péteres Áron, Hazátlan Sallai* vagy a jelző nélküli *Szabó János*, akinek „hazájában nem jó Szabó Jánosnak lenni” – a két háború közti Magyarország, az Alföld parasztságának tipikus alakjai. *Testvértelen Magyar Mihály* pedig, akinek „hét udvara le porig ég, / lánc a kezén, az se elég: / megmaradt vagyonát / szekerekre rakják / s kedves jószágait / vesztőre szalasztják...” – már a magyarságot (*hét udvar – hét vezér*), a népet, a hazát szimbolizálja.

3.4. A saját név önértelmezése, specifikációja

A saját név önértelmezése, specifikációja is olyan, mint a sorstársaké: *Sinka Pista, a fekete bojtár, a puszták vándora, fáradt, sáros, rongyos napszámos, földönfutó*, aki rongyai helyett palástot és aranyсарut álmodott magának.

Az ifjú költő hétköznapi természetességgel örökölte meg saját és menyasszonya nevét, jelet állítva térben és időben: „*Göröghalmon* mutatófa / Mutatófába *Piroska* belevéste *Sinka Pista* /... *Nevem, nevem, szegény nevem! Mögötte ott a végtelen.*” Az érett költő tudatosan tudja, hogy a név az emberé, és megalázó, ha elveszik tőle: „Harminc évig voltam *Hogyishúnak István* / s most is annak néz még a földosztó ispán... Akit *Hogyishúnak*, / Isten a tudója, / pusztának, országnak / a *földönfutója*...” Öregkori lírájában, távolodva a földi valóságtól, a költő-*Ézsau* már kimondani nem tudja a neveket, nem tudja megszólítani azt sem, aki fogadja, de viszi magával a társakat: „szívében *egy kimondhatatlan név, saruján meg a nagy vándorlások pora*”.

4. Összegzés. A sinkai tulajdonnév kognitív tartalma: valóság és fikció

Dolgozatom első felében – korántsem a teljesség igényével – a névtani szakirodalom egyes újabb megállapításait bemutatva összefoglalást adtam, kiemeltem a tulajdonnév jelentésének kognitív megközelítését, elsősorban Horváth Katalin (2008) és Tolcsvai Nagy Gábor (2008) tanulmányai alapján. Majd irodalmi, de egyúttal valóságos személyneveket vizsgáltam a vázolt szemantikai és stilisztikai keretben. Sinka István balladáinak szövegvilágával foglalkoztam, a nevek egyedítő és típusalkotó funkcióját, a nevekhez tartozó metaforizációt és a tulajdonnévi jelentésspecifikációt mutattam be, abból kiindulva, hogy a sinkai személynevek a népi konceptualizáció konkrétságában és a fikció tágabb dimenziójában egyidejűleg értelmeződnek.

A személynévi metaforizáció és jelentésspecifikáció a neveket és a neveket tartalmazó teljesebb szövegeket egyedi módon specifikálja és általánosítja, jelentésszilisztikailag a fikció dimenziójába emeli. A sinkai tulajdonnév jelentése és stilisztikája a nyelv által teremtett konkrét világ és a fikcióban megvalósuló jelképi egyetemesség kettősségét, egységét foglalja magában. Kulcsszavai: húséges tárgyi leírás, konkrétság és ugyanakkor metaforikus jelentéstágítás. A funkcionális-kognitív szemantikai és stilisztikai háttér alapján némileg közelebb jutottam a sinkai tulajdonnév itt jelzett konkrét valóság tartalmának és a fiktív metaforikus jelentés-összetevőknek a szövegbeli értelmezéséhez.

SZAKIRODALOM

- Bence Erika 2008. A nevek jelölte metaforikus tér Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regényében. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest, 527–33.
- Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.) 2008. *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest.
- Fauconnier, Gilles 1994. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gadamer, Hans-Georg 1994. A szó igazságáról. In: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 111–41.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 1997. Nevekből kinövő líra. A Sinka-versek személynevei. In: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály (szerk.): *V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai I–II*. Budapest–Miskolc, 552–60.
- Heltainé Nagy Erzsébet 1998. A nevek és az elmúlás stilisztikája Sinka István költészetében. In: Szathmári István (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 84–98.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Jelentésspecifikáció és képesség a sinkai névvilágban. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest, 548–56.

- Heltainé Nagy Erzsébet 2009. A népi konceptualizáció mint jelentésképző érték és stílusalkotó tényező Sinka István költészetében. *Magyar Nyelvőr* 133: 275–94.
- Horváth Katalin 2008. Etimológia – onomasziológia – névelmélet. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest, 557–64.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNYTK 183. Zalaegerszeg, 286–90.
- Kiefer Ferenc 2000: A tulajdonnév. In: *Jelentésmélet*. Corvina Kiadó, Budapest, 159–66.
- Kornyáné Szoboszlai Ágnes 2008. Magyarország antonomáziája Petőfi költészetében és prózájában. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest, 564–70.
- Kovalovszky Miklós 1934. *Az irodalmi névadás*. MNYTK. 34. Budapest.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive grammar*. Vol. 1. Theoretical Prerequisites. Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Nyirkos István 1998. A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről. Tanulmányok Fekete Péter 70. születésnapjára*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 57–65.
- Pethő József 2008. *Szabó Szindbád és társai*. A névadás szerepe a Krúdy-stílus ironiájában. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest, 597–603.
- Sebeok, Thomas A. 1974. Szignál, szimptóma, ikon, index, szimbólum, név. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.): *Jelentéstan és stilisztika*. (Nyelvtud.Ért. 83.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 518–24.
- Szilágyi N. Sándor 1997. *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* CI: 27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. A tulajdonnév jelentése. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.). KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest, 557–64.
- Tornai József 1987. Előszó. In: Sinka István: *Lovasok opál mezőkön*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 5–35.
- Tverdota György 1989. József Attila névvarázsmélete. In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNYTK 183. Zalaegerszeg, 386–9.
- Várnai Judit Szilvia 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

SUMMARY

Heltainé Nagy, Erzsébet

The meaning and stylistics of proper names in a cognitive approach, with regard to Sinka's personal names

The first part of the study summarizes, albeit not exhaustively, some recent statements in the literature of onomastics, concentrating on the cognitive approach to the meaning of proper names, based mainly on studies by Katalin Horváth (2008) and Gábor Tolcsvai Nagy (2008).

Then it examines literary but existing personal names within the semantic and stylistic frameworks outlined. It deals with the text of István Sinka's ballads: it presents the function of names that identifies and creates types; the metaphorization that characterizes names; the meaning specification of proper names starting from the point that Sinka's personal names are simultaneously interpreted in the concreteness of vernacular conceptualization and the wider dimension of fiction.

The metaphorization and meaning specification of personal names uniquely specifies and generalizes names (and more complete texts containing names) stylistically raising them into the dimension of fiction. The meaning and stylistics of Sinka's personal names involve the duality and unity of the concrete world created by language and the symbolic universality realized in fiction. Its key concepts are: faithful objective description, concreteness, and metaphorical extension of meaning at the same time.

The functional-cognitive semantic and stylistic background takes us somewhat closer to a reliable textual interpretation of both the reality content of Sinka's personal names and the fictitious metaphoric components of meaning.

Keywords: literary naming, meaning of proper names, meaning specification, metaphorical extension of meaning